

Bog, filozofija, vjera, sloboda

DAVOR PEĆNJAK

U ovom tekstu usredotočit ću se na jednu relativno usku stvar, naime na određeni odnos između filozofije, vjere i teologije. Neću razmatrati općenito kakvu ulogu ili utjecaj u (cjelokupnom) društvu ima ili bi trebala imati filozofija. Razmotrit ću kakav utjecaj ili kakvu korist od filozofije može imati teologija i, što je još važnije, vjera, poglavito praktična svakodnevna vjera. Ovdje pod teologijom i vjerom podrazumijevam katoličanstvo i kršćanstvo. Također, kao što će se vidjeti, u niže navedenim primjerima neću ulaziti u detalje samih tih argumenta i teorija jer oni nisu u središtu ovdje, i nije niti potrebno za svrhe ovog članka, ulaziti u detalje rasprave o problemima koje navodim samo kao primjere za određenu, niže navedenu, razradbu mogućih odnosa teologije, filozofije i vjere.

Netko može vjerovati u Boga ili netko može vjerovati da Bog ne postoji. Nemamo sigurno znanje da Bog postoji u onom istom neposrednom svakodnevnom smislu kao što imamo znanje i neposrednu osjetilnu sigurnost da je sada pred nama stol, automobil ili već nekakva takva stvar. Bog očito i želi da imamo *vjeru*, odnosno da imamo u jednom dijelu bezuvjetno prihvaćanje i povjerenje u Njega, kao svoga Stvoritelja. Kažemo katkada da se Bog djelomično skriva. No, katolici, kao i svi kršćani, imaju i Objavu sadržanu prvenstveno u Evanđeljima u kojem nam se neposredno objavljuje sam Bog, kao druga Božanska osoba – Isus Krist, koji se je prije Utjelovljenja objavljivao posredno preko npr. proroka. Evanđelja su relativno vrlo jasna kada se čitaju. Logično je da su takva i to zbog više razloga. U njima je dan etički, moralni i običajni praktični nauk kako se „djeca Božja“ trebaju praktično ponašati u svome (svakodnevnom) životu, jer je takvo ponašanje najbolje za njih i njime se, uz Božju milost, zaslužuje ono najvrjednije – život vječni s Bogom. Dakle, takve „upute“ moraju biti jasne i dostupne. Kako je od Boga svatko pozvan na izvršenje navedenog – možemo reći da je svatko, ali baš

svatko, pozvan na *svetost* – a budući da su ljudi različiti i imaju različite sposobnosti – svima nauk i pouke Evanđelja moraju biti razumljive. Evanđelje nije samo za neke posebno naobražene ili inteligentne, nego za sve ljude¹. Osim toga, Bog je svemoguć, pa može izraziti i kompleksne stvari na razumljiv način svakome.

No, ipak nije tako da u Evanđeljima nema pokojeg nejasnog mjesta, a također smatram da su ona istovremeno i višeslojna. Pogotovo je višeslojan i malo nejasniji Stari zavjet. Zato je potrebna teologija koja nastoji objasniti višeslojnost i nejasnija mjesta i dovesti ih u skladnu cjelinu Božje riječi. To je, naravno, važno i za cjelokupnu doktrinarnu koherentnost katoličke vjere a tako i za razjašnjavanje koje su to konkretne praktične upute za ponašanje vjernika, bilo općenito, bilo za kakve konkretno specificirane uvjete i situacije. Jedna od metoda u mnoštvu koje teologija rabi je i metoda konceptualne analize i to je metoda koja joj je zajednička s filozofijom. Dakle, na ovom mjestu filozofija i te kako može koristiti teologiji jer je odlika filozofije izuzetno rigorozna konceptualna analiza. Filozofija nastoji što je jasnije razglobiti značenja pojmova te dati što jasnije argumente u prilog određenih teza. Dakle, teologija može imati i metodološku korist od filozofije, a tako i sadržajnu jer može neposredno rabiti rezultate i primjenu filozofske konceptualne analize u rješavanju svojih problema.

Kada pogledamo strukturu tekstova s obzirom na odnos filozofije i teologije, na jednoj općoj razini, i pomalo grubo govoreći, možemo taj odnos svrstati u tri skupine. One bi bile:

1. čisto filozofska argumentacija koja ima teistički zaključak ili zaključak koji je značajan za teizam;
2. filozofska eksplikacija teološkog problema;
3. filozofska teologija.

Sada ću za svaku od ovih skupina dati i primjer. Za prvu skupinu izvrstan primjer je tekst (knjiga) *The Divine Lawmaker* Johna Fostera.² U njoj Foster razmatra, s čisto filozofskih stajališta, rabeći filozofsku konceptualnu analizu i argumentaciju, probleme (opravdanja) indukcije, regularnosti u prirodi, uzročnosti i što bi to bili prirodni zakoni. Pokazujući kako su mnoge povijesne i suvremene teorije neodgovarajuće u objašnjavanju

¹ Na ovom mjestu želio bih zahvaliti Alojzu Čubeliću i Tomislavu Janoviću za diskusiju o pitanju iz ovog odlomka.

² Foster (2004).

ovih pojmova i problema, na kraju, ponovo čisto filozofskom argumentacijom, dolazi do zaključka na najbolje objašnjenje koji glasi da postoji inteligentni intencionalni subjekt tj. Stvoritelj koji je namjerno tako stvorio prirodu. Naime, u prirodi nalazimo pravilnosti, a najbolje objašnjenje je da su pravilnosti upravo *kao pravilnosti* nametnute prirodi od strane djelovatelja-stvoritelja koji onda ima izvanredno znanje i moć. Dakle, prema Fosteru imamo objašnjenje tih pronađenih pravilnosti koje možemo onda svrstati u uzročni red i formulirati prirodne zakone upravo zato što su rezultat djelovanja (stvaranja) izuzetno razumnog bića, koje je samo uzrok pravilnosti kao pravilnosti u (stvorenj) prirodi. Dalje, Foster onda pokazuje kakve attribute mora imati biće koje može stvoriti takvu *pravilnu* prirodu – i iz filozofske analize proizlaze atributi koji se u kršćanskoj tradiciji pridaju Bogu. Dakle, Foster dolazi čisto filozofskim putem raspravljajući čisto filozofske probleme do toga da zapravo u pozadini svega stoji Bog.

Za drugu skupinu primjer jest problem postojanja Boga i postojanja tzv. apstraktnih entiteta i nužnih istina.³ Smatra se da apstraktni objekti – kao što su brojevi, skupovi, matematički odnosi, propozicije, zakoni logike, itd. – postoje izvan prostora i vremena, nematerijalni su i neovisni od drugih entiteta. Nužne istine ili nužni objekti su entiteti koji, čini se, imaju razlog i bivstvo sami po sebi upravo u svjetlu ove nužnosti – to su objekti „prema definiciji“ takvi da njihovo nepostojanje nije uopće moguće – nije moguće da takvi objekti ne bi postojali. No, tradicionalno se smatra da svi objekti koji su različiti od samoga Boga ovisni su u svome postojanju od Boga. Ništa što postoji ne postoji bez ovisnosti od Boga – Bog svemu što postoji pridaje upravo to postojanje (bitak), Bog je stvoritelj svega. Dakle, ne bi moglo biti da postoje entiteti koji su neovisni u svome postojanju od samoga Boga. Dakle, i zbog doktrinarne naravi katolicizma, dobro bi bilo da se ovaj problem riješi; i, zaista ima raznih prijedloga rješenja ovog problema. Jedno je rješenje npr. to da Bog kao vječno biće, bez obzira da li temporalno ili atemporalno konstruiramo vječnost, stalno, odnosno vječno misli određene entitete koje mi nazivamo apstraktnima, pa zato oni imaju svoje nepromjenjivo postojanje – dakle, oni bi bili ipak ovisni o Bogu jer ih ne bi moglo biti bez Božjeg mišljenja. Ja sam npr. sklon inačici ovakvog rješenja i predlažem da je Bog „konstruktivist“ tj. da Bog ima „izvod“ za svaki apstraktni entitet;

³ Za razne teorije i argumente pogledati npr. Gould (2014).

naime, u matematici, pojednostavljeno rečeno, konstruktivisti⁴ smatraju da postoje samo oni matematički entiteti za koje može postojati formalni izvod odnosno dokaz. Dakle, rabeći određena filozofska dostignuća i analizu, možemo eksplicirati i rješavati određeni teološki problem.

Što se tiče treće skupine, možemo reći da su u tekstovima koji ovamo spadaju, teološke i filozofske stvari toliko gusto isprepletene da ti tekstovi upravo zaslužuju, i da ih potpuno točno karakterizira, naziv „filozofska teologija“. Treću bi skupinu izvrsno ilustrirao problem Božjeg sveznanja i slobode volje.⁵ U čemu se sastoji taj problem? Naime, ako je Bog sveznajući, On onda potpuno točno zna i ono što će se dogoditi u našoj budućnosti. No, Bog je esencijalno sveznajući – nije čak niti samo moguće da On nešto ne bi znao ili ne bi znao sa sigurnošću. Prema tome, ako se sloboda volje i sloboda djelovanja sastoji u tome da možemo pri istim prethodnim uvjetima učiniti i drugačije nego što smo zaista učinili (a tako se tradicionalno libertarijaniistički, ne samo u katoličanstvu nego i u kršćanstvu definira sloboda), onda bi to značilo da ako Bog zna da ću ja sutra u podne igrati tenis, onda i ne postoji mogućnost da bi bilo drugačije; jer kad bi i samo postojala stvarna mogućnost da učinim drugačije (da sutra u podne ne igram tenis), onda bi postojala mogućnost da Bog zapravo ima krivo što ću ja sutra u podne učiniti – a to je nemoguće s obzirom na njegovo esencijalno sveznanje. Dakle, čini se da je ljudskim bićima, čisto prema logici, nemoguće učiniti ista drugačije od onog što čine. To onda ne bi bila, naravno, nikakva sloboda. Ali, katolička doktrina je da su ljudi stvoreni kao slobodna bića. Kako razriješiti ovaj problem? Naravno, postoji nekoliko raznih prijedloga rješenja ovog problema. Jedan je npr. molinizam⁶ koji tvrdi da Bog zna što ću učiniti i zna da ću to učiniti *slobodno*. Prema Molini i njegovim sljedbenicima to je onda posebna vrsta znanja koje se zove „srednje znanje“. Bog i dalje ostaje nepogrešiv u svome znanju, ali, bila bi očuvana i naša sloboda u gore navedenom, libertarijaniističkom smislu. Neki smatraju da ovakav prijedlog rješenja ima svoje nepremostive probleme i da treba dati drugačije rješenje. Navest ću samo još jedno. Analizu pojma „sveznanje“ možemo provesti tako da se kaže da ono obuhvaća najviše moguće znanje po količini i po kakvoći (Hoffman & Rosenkrantz

⁴ Vidi npr. Trostnikov (1983) i Pećnjak (2017).

⁵ Vidi npr. McCann (2017), Timpe & Speak (2016), Craig (2000), Rogers (2015), Ockham (1983).

⁶ Vidi npr. Molina (1988), Wiebe (2017).

2002). No, to onda ne implicira da Bog zaista mora znati sve, odnosno za svaku propoziciju je li istinita ili nije. To implicira samo to da ne postoji neko drugo biće koje bi imalo istu ili veću količinu znanja i čije bi znanje bilo kvalitetnije. Dodajući još na to da je *vrijednost* slobode u libertarijanskom smislu sama po sebi jedna od najvećih mogućih vrijednosti za racionalna bića, može se kazati da, zbog tog razloga, Bog sam sebi suspendira znanje o budućim ljudskim radnjama koje će oni učiniti da bi zaista odlučivanje i činjenje bilo potpuno slobodno u smislu da pri istim uvjetima, ljudsko biće može učiniti i drugačije nego što je učinilo. (Ako bi doista apsolutno Božje sveznanje bilo nepomirljivo sa slobodom ljudskih bića, onda, budući da je vrijednost slobode za stvorena razumna bića veća vrijednost od nekog *apsolutnog* ili *potpunog* sveznanja onda zbog toga Bog odlučuje suspendirati (sebi) to znanje unaprijed o ljudskim činima da bi oni zaista mogla biti slobodni; no Bog i dalje ostaje sveznajući u tom smislu da je njegovo znanje najviše moguće znanje i nitko drugi ne može imati takvo znanje.)

Kako vidimo iz ovih primjera, najčešće su slučajevi međudjelovanja filozofije, vjere i teologije prilično apstraktni. No, ipak su ti problemi ponekad izravnije skopčani s nekim važnim i natkriljujuće svakodnevnim stvarima – pitanje slobode volje i slobode djelovanja je, iako se većina ljudi ne upušta u dublje rezoniranje o tome, važna stvar u nekom pogledu.

Umjesto zaključka, završit ću s nekoliko slijedećih rečenica.

U svakom slučaju, prvenstveno su i filozofija i teologija humanističko-znanstvene discipline i profesionalne djelatnosti. Kao takve, one zahtijevaju određeni (formalni) trening – da biste dobro radili unutar ovih disciplina, one zahtijevaju, kao uostalom i sve druge znanstvene, tehničke i stručne discipline, određeno obrazovanje i trening. Zbog toga, kao i zbog raznih drugih razloga, npr. osobnih interesa itd., nije vjerojatno da će se veći broj ljudi, koji nisu profesionalci u tim disciplinama ili koji nemaju taj trening u njima, baviti s njima, pogotovo ne u nekom kontinuiranim smislu. Dakle, one, kao profesije i specifične struke, neće biti šire zastupljene, i tako neće imati i neki veći izravni utjecaj na društvo. No, ono što mogu imati i imaju, to je sigurno *neizravni* utjecaj na društvo. Naime, kako smo vidjeli, filozofija može pripomoći katoličkoj teologiji u raščišćavanju određenih problema. Ali, na ovom mjestu to još samo po sebi ne utječe u širem društvenom okružju. No, na temelju raščišćenih problema formuliraju se razni službeni doktrinarni spisi, okružna pisma-enciklike, dokumenti učiteljstva i slično. Ovi dokumenti

pak mogu imati širu čitalačku, barem vjerničku, publiku, pa tako utječu i dalje. Oni i služe dalje npr. svećenicima za oblikovanje propovijedi ili za vjernički tisak, pa tako na kraju rezultati dolaze do najšireg, barem vjerničkog puka, i tako imaju širi utjecaj.⁷

Literatura

- Craig, William Lane (2000). *The Only Wise God: The Compatibility of Divine Foreknowledge and Human Freedom* (Wipf and Stock).
- Foster, John (2004). *The Divine Lawmaker* (Oxford University Press).
- Gould, Paul M. (ur.) (2014). *Beyond the Control of God?: Six Views on the Problem of God and Abstract Objects* (Bloomsbury).
- Hoffman, Joshua & Rosenkrantz, Gary S. (2002). *The Divine Attributes* (Blackwell).
- McCann, Hugh J. (ur.) (2017). *Free Will and Classical Theism* (Oxford University Press).
- Molina, Luis (1988). *On Divine Foreknowledge* (Cornell University Press).
- Preveo A. J. Freddoso.
- Ockham, William (1983). *Predestination, God's Foreknowledge and Future Contingents* (Hackett). Prevela M. McCord Adams.
- Pećnjak, Davor (2017). „Bog i neka druga postojanja“, u T. Jolić (ur.), *Božje postojanje i Božji atributi* (Institut za filozofiju), str. 11–22.
- Rogers, Katherin A. (2008). *Anselm on Freedom* (Oxford University Press).
- Timpe, Kevin & Speak, Daniel (ur.) (2016). *Free Will and Theism* (Oxford University Press).
- Trostnikov, Viktor N. (1983). *Što su konstruktivni procesi u matematici* (Školska knjiga). Preveli s ruskog K. Šeper, M. Mihaljinec i D. Rosenzweig.
- Wiebe, Mark B. (2017). *On Evil, Providence and Freedom: A New Reading of Molina* (Northern Illinois University Press).

⁷ Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom 5343.